

АТЕЇСТИЧНА ПРОПАГАНДА ЯК ОДИН З МЕХАНІЗМІВ ДИСКРЕДИТАЦІЇ ТА НИЩЕННЯ ГРОМАДИ ЄВАНГЕЛЬСЬКИХ ХРИСТИЯН-БАПТИСТІВ В УРСР (1945–1953 рр.)

У статті доведено, що «віротерпима» політика Й. Сталіна щодо релігії у вказаний період мала подвійні стандарти, оскільки спиралася на низку прихованих механізмів, які спрямовувалися на дискредитацію та нищення християнських цінностей та їхніх носіїв релігійних громад ЄХБ, через засоби ідеологічної пропаганди: наукові товариства та їхні друковані органи, заклади освіти, просвітницькі організації, атеїстичні кампанії тощо.

Ключові слова: атеїстична пропаганда, євангельські християни баптисти (ЄХБ), пресвітери, Й. Сталін, Рада з питань релігійних культів, Всесоюзне товариство «Знання», ВРЄХБ (Всесоюзна Рада Євангельських Християн-Баптистів).

Роль ідеологічної пропаганди, в рамках якої проводилися атеїстичні заходи, був одним з дієвих механізмів реалізації сталінської «віротерпимої» політики у повоєнний період, тому ця проблема є однією з актуальних та суспільно та політично значущих проблем сучасної історичної науки. Оскільки сучасна Україна стала об'єктом агресивної політики з боку Російської Федерації, яка є комплексною, і поєднує в собі не лише військово-політичні, економічні, а й ідеологічні чинники. Саме ідеологічна пропаганда, як один із дієвих механізмів впливу на свідомість громадян завжди ефективно використовувалася тоталітарними і автократичними режимами для досягнення своїх цілей. Тому проводячи паралелі між сьогоднішнім і політикою Й. Сталіна в релігійній сфері (якого в путінській Росії вважають ефективним менеджером, і всіляко пропагують його так звані досягнення) можемо здійснити аналіз руйнівного впливу на діяльність протестантських громад УРСР тоталітарної ідеологічної пропаганди.

На науково-аналітичному рівні дослідження цієї важливої проблеми лише розпочалося, адже та незначна кількість праць, у якій низка вчених торкається окремих її питань та аспектів повною мірою не задовольняє попит у такого штибу літератури як дослідників так і громадськість. Першими дослідниками, які надавали важливості атеїстичних кампаній, і писали про їхню виключну роль у вихованні пролетаріату та підростаючого покоління були радянські історики. Звісно, що вони схвально відносилися до різноманітних форм і методів атеїстичної пропаганди, яка спрямовувалася проти церкви, сектантів, яких дослідники радянської доби вважали «ворожим елементом», «паразитами суспільства», «темними людьми»¹.

Сучасні дослідники переосмислили і по-новому оцінили роль атеїстичної пропаганди в житті повоєнного суспільства УРСР, і виявили, що в часи радянського тоталітаризму вона носила агресивний характер, дискредитувала християнські цінності і мораль, а отже і Християнську Церкву. Більшість дослідників вважають, що Й. Сталіну за допомогою так званої «віротерпимої» політики у повоєнний період, яка проводилася в рамках ідеологічної пропаганди, вдалося зреалізувати свої амбітні плани, зокрема підняти свій престиж на міжнародній арені через посередництво провладного ВРЄХБ (Всесоюзна Рада Євангельських Християн-Баптистів), а також його руками закривати і нищити релігійні громади та ув'язнювати провідних пресвітерів².

У зв'язку з цим, головною метою дослідження є розкриття руйнівної ролі атеїстичної пропаганди, як одного з дієвих механізмів дискредитації та нищення громади євангельських християн-баптистів УРСР у 1944–1953 рр.

Й. Сталін розумів, що у цій ситуації, яка склалася у післявоєнний період в СРСР (розруха, непомірні хлібозаготівлі, і як наслідок рукотворний голод, нестійка міжнародна ситуація) для здійснення абсолютного контролю над усім громадським та духовним життям і виробництвом потрібно застосовувати нові ефективні технології та методи маніпуляції суспільством, тому і надалі важливу роль надавав ідеологічній пропаганді. Адже, саме «ці технології здатні забезпечити гарантовану масову підтримку керівництва країни, особливо якщо на чолі стоїть харизматичний лідер»³.

Крім того, за допомогою пропаганди можна було вирішити багато завдань, які не вдалося вирішити та викоринити терором та голодомором, зокрема звертатися до почуттів громадян, насаджувати угодні владі міфи й міфологію, культу, виховувати населення у дусі обожнювання своїх вождів, оточивши їх ореолом усемогутності і непогрішності. Навіювати громадянам переконання у тому, що поставлена перед суспільством мета найкраще відповідає інтересам кожної людини, але те, хто стоять при владі лідери – найкращі виразники прагнень і сподівань народу⁴.

Найважливіше те, що ідеологічна пропаганда тоталітарної держави давала можливість контролювати духовне життя громадян загалом, так і окремої особистості зокрема. А оскільки, за роки війни велика кількість громадян СРСР звернулася до Бога, Віра в якого, стала для них духовною підтримкою та надією на порятунок. Тому втрачаючи підтримку та контроль над духовним життям значної кількості громадян, тоталітарна влада вирішила використати низку ідеологічних прийомів та механізмів спрямованих проти релігії, які нав'язливо поширювалися в суспільстві.

Дотримуючись подвійних стандартів у ставленні до релігійних громад ЄХБ, тоталітарна влада, з одного боку, закривала їхні молитовні будинки та арештовувала церковне майно, морила віруючих голодом, а з іншого, навіть віруючих намагалася залучити до партійно-державної та пропагандистської роботи. Зокрема, у архіві ЦДАВО України зберігся лист від квітня 1946 р. уповноваженого по Кіровоградській області товариша Твердоступа до Уповноваженого Ради в справах релігійних культів при раді Міністрів СРСР по Українській РСР П. Вільхового, у якому він просить роз'яснення щодо подальшої розсилки пропагандистського листа віруючим з патріотичним закликком долучитися до весняної посівної та виконання п'ятирічного плану затвердженого першою сесією Верховної Ради СРСР⁵.

У відповідь з Москви від Голови Ради І. Полянського прийшов лист-вказівка в м. Київ П. Вільховому і в Кіровоград т. Твердоступу, у якому було подане роз'яснення щодо цього питання. У цьому листі Полянський вказував, що вводити в систему розсилку старшим пресвітерам спеціальних листів, закликів до віруючих про активну участь у виконанні п'ятирічного плану, посівних та збиральних компаній тощо, не потрібно. Достатньо, якщо окремі пресвітери, нібито з особистої ініціативи в проповідях зверталися до віруючих своєї громади з проханнями необхідності високої державної і виробничої дисципліни, оперуючи в даному випадку місцевим прикладом⁶.

Цей лист, черговий раз засвідчує, віроломну поведінку тоталітарної влади, яка морячи голодом мешканців сіл та міст УРСР, натомість окремим, тобто перевіреним пресвітерам на місцях, рекомендувала під час молитовних зібрань націлювати віруючих на дисципліну та виконання посівних та заготівельних кампаній. Також лист доводить і факт того, що тоталітарна влада, в особі Голови Ради та його підлеглих на місцях, чітко виконувала лише директиви тоталітарного уряду, і ніде у документах не згадували про віруючих Кіровоградської та Київської областей, які разом з іншими громадянами країни Рад були затиснуті в лещата голоду.

У 1947 р. вождь СРСР наказав поновити ідеологічну дискредитацію Церкви на більш «високому рівні». Зокрема, «коли у 1947 р. секретарем ЦК ВКП (б), відповідальним за ідеологічну роботу, став М. Суслов, Й. Сталін йому порадив «не забувати про атеїстичну пропаганду серед народу», додавши між іншим, що «в теперішній час – це питання не найголовніше»⁷.

Уже 7 липня 1947 в Москві з ініціативи М. Суслова було створено «Товариство поширення

політичних і наукових знань» («Знання»), одним із головним завдань якого стала боротьба з релігією на новому більш високому науковому рівні. Товариство поширило свої філії у всіх союзних республіках; в областях, краях, республіках, містах і районах. Крім того, на підприємствах, в колгоспах, радгоспах, МТС, в наукових установах і навчальних закладах були створені первинні організації товариства. Також товариство видавало щомісячний журнал «Войовничий атеїст»⁸. Товариству були передані і всі матеріальні засоби Союзу войовничих безбожників, який з політичних міркувань на початку Другої світової війни згорнув свою діяльність, а офіційно був закритий у 1947 році. Водночас кістяк фахівців з науково-атеїстичної пропаганди в нових умовах склали «ті старі кадри, які називалися раніше безбожниками»⁹.

У рамках антирелігійної кампанії в липні 1946 року усім уповноваженим Ради з релігійних культів на місцях було розіслано розпорядження від уповноваженого Ради П. Вільхового з наказом зібрати та надати до 15 липня 1946 року відомості щодо «наближених» в зареєстрованих релігійних громадах, зокрема молодь до 25 і після 25 років, яка хоче прийняти водне хрещення. Також у документі вказувалося, що потрібно подати загальні відомості про культурно-освітні заклади того села, де дана релігійна громада «розгортає свою роботу». А наостанок уповноважені мали подати свої міркування та пропозиції, щодо усунення цих явищ¹⁰.

Отже, даний документ свідчить, що після 1946 р. розпочалася масована антирелігійна кампанія з метою недопущення особливо молоді до членства в релігійних громадах. Покладалося виконання цього наказу на уповноважених на місцях, які мали зорганізувати в культурно-освітніх закладах різноманітні антирелігійні заходи.

У 1948 р. Всесоюзне товариство «Знання» створило свої філії і в УРСР. Владні структури сприяли тому, щоби охопити як найбільшу кількість громадян задіяних у товаристві, зокрема, уже «у 1950 р. у його складі було 34 тис. членів»¹¹.

Прикриваючись іменами провідних українських учених (академіків О. В. Палладій, В. П. Комісаренко, В. І. Заболотний, М. М. Боголюбов та ін.), викладачів вузів, учителів, відомих діячів літератури і мистецтва, інженерів, лікарів, воно розгорнуло широкомасштабну роботу по пропаганді наукових і медичних знань шляхом організації масових публічних лекцій, наукових конференцій, створення постійно діючих та пересувних лекторіїв, підготовки висококваліфікованих лекторів. Водночас просвітницька робота товариства поєднувалася з роздмухуванням знавіснілої атеїстичної пропаганди, насадженням ідеологічної пропаганди правлячої верхівки¹². Все це, на справедливе переконання доктора історичних наук Я. Калакури, призвело до звуження просвітницьких функцій Товариства. У гонитві за кількісними показниками була послаблена увага до кваліфікації лекторів та якості лекцій, їхнього методичного рівня, панувало окомілювання¹³.

Товариство «Знання» крім вербальних форм атеїстичної пропаганди: вечорів запитань і відповідей, лекцій, різноманітних курсів, бесід тощо, використовували друковані форми поширення так званих наукових знань, як засобами масової інформації (газети, журнали, брошури тощо), так і читанням пропагандистських лекцій на тему атеїзму.

Згодом в університетах, педагогічних, медичних, культурно-просвітницьких вищих і середніх спеціальних навчальних закладах було запроваджено курс «Основи наукового атеїзму». Велася підготовка кадрів пропагандистів атеїзму на спеціальних атеїстичних факультетах вечірніх університетів марксизму-ленінізму, у гуртках тощо¹⁴.

Боячись поширення релігійних настроїв серед населення уже в кінці 1948 р. керівництво Радянського Союзу планувало посилити атеїстичну пропаганду та провести акції з метою послаблення авторитету церкви серед населення. Дана акція супроводжувалася антицерковними заходами, зокрема закриттям храмів, у зв'язку припиненням реєстрації релігійних громад¹⁵. Ці заходи спиралися на розпорядження Ради Міністрів СРСР від 28 жовтня 1948 р. за яким всі обліковані храми, при яких не були зареєстровані громади, були зняті з обліку як недіючі, і в них суворо заборонено проведення церковних служб¹⁶.

Антирелігійна постанова негативно позначилася на життєдіяльності релігійних громадах ЄХБ СРСР загалом, і УРСР зокрема. Після її оприлюднення і аж до кончини Сталіна не було

zareєстровано жодної громади ЄХБ, натомість тисячі були закриті. З метою закриття молитовних будинків ЄХБ використовувалася низка механізмів, які були закріплені на законодавчому рівні. Так, відновилося використання законодавства 1929 р. «Про релігійні громади», за яким всім релігійним громадам потрібна була обов'язкова реєстрація. Крім того, діяльність громад була обмежена задоволенням лише релігійних потреб віруючих у межах молитовних будинків: місіонерська діяльність, релігійна пропаганда заборонялася. Райони діяльності проповідників і пресвітерів обмежувалися місцем проживання членів громад і місцезнаходженням молитовного будинку. Заборонялося надавати матеріальну допомогу своїм членам; створювати каси взаємодопомоги, кооперативи, жіночі і юнацькі зібрання, біблейські, трудові, по вивченню Біблії групи і тощо¹⁷. Як справедливо зазначає у своїх спогадах відомий релігійний дисидент Г. Вінс, «реєстрація на законодавстві 1929 року – це зашморг! Це не тільки контроль з боку держави, а й відступ від заповідей Господніх...»¹⁸.

Тому така політика призвела до того, що навіть в молитовних будинках віруючі не відчували духовної свободи. Як згадує Г. Вінс, обмеження навіть торкнулися молитви, зокрема на богослужінні під час спільної молитви не дозволялося віруючим вголос просити Бога за братів, які страждали в ув'язненні. Ось як це описує дослідник: «Зборами керував помічник пресвітера Павло Григорович Ковальов. Раптом він перебив гучно того хто молився, з кафедри. Всім стало дуже ніяково. Після зборів членів церкви попросили залишитися, і Ковальов оголосив: «Брати і сестри, за в'язнів моліться вдома, а тут, в молитовному домі, не можна!» Хтось заперечив: «Але це неправильно, не по Євангелію! У в'язницях – наші брати по вірі». Тоді Павло Григорович пригрозив: «З нас знімуть реєстрацію і віднімуть молитовний будинок». Всі розгублено замовкли!... Через рік у церкві була заборонена християнська робота серед молоді, включаючи і розбір Біблії, майже припинилися поїздки проповідників по селах. Але це не врятувало Омську громаду від закриття: в 1949 році влада відібрала у віруючих молитовний будинок і зняли реєстрацію, а в початку 1950 року Павло Григорович Ковальов був заарештований і провів п'ять років у в'язниці¹⁹. Схожі механізми використовувала тоталітарна влада і щодо протестантських громад УРСР.

Отже, за новою «віротерпимою» політикою Сталіна для проведення молитовних богослужінь церкві потрібна була обов'язково реєстрація, також заборонялася місіонерська діяльність служителів культу, не можна було залучати до релігійної діяльності молодь та дітей, молитися за братів в ув'язненні. За порушення цих положень як мінімальне покарання з громад забирали реєстрацію, а максимальне – їхні пресвітери могли отримати чималий термін тюремного ув'язнення.

На нашу думку, «віротерпима» політика Сталіна мала на меті розколоти церкву зсередини руками самих пресвітерів, адже як відомо терором та репресіями 1930-х рр. йому не вдалося викоринити віру людей в Бога. Тому ця місія покладалася на пресвітерів, які у свою чергу мали надію на те, що якщо будуть дотримуватися інструкцій від очільників ВРЄХБ, а останні у свою чергу будуть слухатися розпоряджень від голови Ради у справах релігійних культів, то громади під їхньою опікою не втратять реєстрацію і не матимуть проблем. У житті все було по-іншому, як писав відомий дослідник С. Савінський, ВРЄХБ, яка була під сильним пресом РСРК (Рада з питань релігійних культів), часто були нездатні яким не будь чином допомогти навіть зареєстрованим громадам, захистити віруючих від утисків на роботі, в школах або у ВНЗ, не говорячи вже про незареєстрованих, яких за неодноразовими заявами РСРК, просто не існувало²⁰.

Водночас, були і такі старші пресвітери, які намагалися ревно виконати вказівки уповноважених, і знаходили будь які приводи для закриття молитовних будинків. Так, в архівних фондах ЦДАВО України збереглися записки старшого пресвітера по Волинській області Агрипініна до уповноваженого по області Прокопенка, у яких він під різним приводом протягом 1947–1948 рр. запропонував оптимізувати та зняти з реєстрації до сотні невеличких релігійних громад ЄХБ, які знаходилися в сільській місцевості. У своїх заключних звітах він вказував одній ті ж причини закриття молитовних будинків, зокрема їхня невідповідність санітарним та пожежним нормам,

шумні молитовні зібрання, пророцтва пресвітерів, малочисельність громад (менше 20-ти членів) і т. д. Загалом за таким приводом з його подачі були закриті релігійні громади ЄХБ Волинської області в селах: Карлівка, Горки, Карпилівка, Подцеревичі, Костюхнівка, Старий-Кременець, Хринів, Шклінне, Борочиці, Комів, Залаззя, Нічогівка тощо²¹.

Тому у багатьох помісних церквах розпочалося незадоволення діями пресвітерів, рядові члени церкви намагалися висловити свою точку зору щодо недотримання ними основних постулатів братства ЄХБ. Натомість старші пресвітери ВРЄХБ (хотіли вони того чи ні) своїми діями виховували віруючих в дусі поваги пресвітерів, старших пресвітерів і членів ВРЄХБ як такого собі духовного начальства. У братстві, таким чином, утверджувалася свого роду ієрархія духовних осіб²².

Такі дії ВРЄХБ призвели до порушень основних принципів баптистсько-євангельського братства: демократизму, виборності служителів у помісних церквах, а також було порушено їхню самостійність у вирішенні різноманітних питань. Це призвело до незадоволення серед віруючих та їхнього розколу всередині громади. Атмосфера недовіри до пресвітерів як посередників між рядовими віруючими і ВРЄХБ охопила значну кількість зареєстрованих громад в УРСР. Натомість тоталітарна влада, яка своїми діями та законодавством підштовхнула віруючих до внутрішнього розколу, скориставшись ситуацією закривала громади під будь-яким приводом.

Такі тенденції ширилися по всій території УРСР. Це підтверджує черговий звіт Уповноваженого по Кам'янець-Подільській області від 8 червня 1948 р., у якому міститься інформація про те, під яким приводом і чиїми руками тоталітарна влада знімала з реєстрації релігійні громади ЄХБ і в інших регіонах. Так, наприклад старшому пресвітеру ВРЄХБ по Кам'янець-Подільській області прийшов наказ надати інформацію уповноваженому про кількість зареєстрованих та незареєстрованих громад ЄХБ та віруючих, а також знайти порушення ними законодавства про релігійні культу. У звіті, який надійшов уповноваженому чиновнику, старший пресвітер доповів, що «в селі Мисюрівка Старо-Синявського району ним було розпущено релігійну громаду, у зв'язку з тим, що її пресвітер Канарчук І. К. продовжуючи справу свого попередника перетворив молитовний будинок на будинок «дискусій різного ґатунку «сіонізму», «п'ятидесятників»²³.

Правоохоронні органи та спецслужби намагалися розігрувати різноманітні ситуації для розколу віруючих, нацьковували на них комунальні та санітарні служби, місцеві органи влади, пожежників, податкову інспекцію, старших пресвітерів ВРЄХБ, і нарешті простих мешканців сіл і містечок УРСР. Ці механізми застосовувалися в умовах масованої антирелігійної пропаганди, яка проводилася в школах, ВНЗ, на виробництві, в друкованих засобах масової інформації.

Щоби якось захистися від свавілля місцевої влади та відновити реєстрацію віруючі та їхні пресвітери вдавалися до різних заходів, писали навіть до самого Сталіна, вірячи у те, що він не знає про цю ситуацію, а дізнавшись про їхні поневіряння відновить знехтувану справедливість та право на свободу віросповідання, яка була декларована комуністами на законодавчому рівні.

Натомість, як зафіксовано у спогадах Г. Вінса: «брат Ковальов в 1950 році спеціально їздив до Москви з клопотанням до уряду про повернення реєстрації, відібраної у омської громади, і я тепер вирішив уточнити: – Павло Григорович, а чи правда, що ви писали особистий лист Сталіну з питання Повернення реєстрації і їздили з цим листом до Москви? – Так, було таке діло, був такий гріх, – ніяково посміхаючись, відповів він. – Коли у нас в 1949 році забрали молитовний будинок і позбавили громаду реєстрації, ми написали кілька листів уряду з проханням повернути реєстрацію, але відповіді не було. Тоді кілька наших братів вирішили когось послати в Москву з листом особисто до Сталіна. Вибрали мене. Це було на початку 1950 року. Коли я приїхав в Москву, то спочатку зайшов до канцелярії ВСЄХБ і розповів братам Жидкову і Кареву про нашу омську церкву. Я просив їх допомогти відновити реєстрацію і повернути молитовний будинок, але вони тільки розвели руками і сказали: «Нічим допомогти не можемо. Зараз у всій країні закривають церкви. І в Москві ніхто вам не допоможе, питання реєстрації вирішують місцеві влади, а не Москва!». Хтось у Москві порадив мені направити особистий лист

Сталіну, але конверт не заклеювати, а зашити білими нитками. Такий лист, сказали мені, ніхто крім самого Сталіна не посміє розкрити, він сам такі листи читає і, можливо, буде позитивна відповідь. Так я і вчинив: поклав наш лист в конверт, зашив його білими нитками і опустив в поштову скриньку на головпоштамті в центрі Москви, а сам сів у поїзд і спокійно поїхав додому, до Омська. Через три доби на вокзалі в Омську мене вже чекали працівники КДБ: вони зайшли в вагон, пред'явили мені ордер на арешт і відвезли до в'язниці. П'ять років мені тоді дали. Ось що значить зашивати лист Сталіну білими нитками, видно, треба було червоними зашити!» – посміхнувся брат Ковальов²⁴.

Отже, ці спогади є реальним свідченням віроломної політики тоталітарного режиму, який використовуючи низку прихованих механізмів дискредитував релігійні громади і віруючих в очах громадян СРСР, і разом з тим, створював позитивний образ Й. Сталіну.

Таким чином, у ході проведеного дослідження зроблено низку узагальнень: по-перше, для здійснення абсолютного контролю над усім громадським та духовним життям і виробництвом Сталін вдався до ефективних технологій та методів маніпуляції суспільством. Сталінська «віротерпима» політика, яку він започаткував ще під час Другої світової війни в рамках міжнародної політики, проводилася з позицій ідеологічної пропаганди та в інтересах тоталітарного режиму; по-друге, сталінська ліберальна релігійна політика мала подвійні стандарти, з одного боку, проголосивши свободу совісті та віросповідання він за допомогою провладного ВРЄХБ дав можливість легалізуватися віруючим та отримати офіційну реєстрацію, а з іншого – офіційна реєстрація тоталітарній владі допомогла дізнатися кількість і якість зареєстрованих протестантських громад в СРСР, щоби потім їх за допомогою самих же віруючих – старших пресвітерів та місцевих органів влади дискредитувати в очах громадян та ліквідувати; по-третє, велику роль в дискредитації релігійних громад та віруючих відіграла атеїстична пропаганда, як один з дієвих механізмів тоталітаризму. Завдяки оновленій у 1947 р. та розгалуженій системі атеїстичної пропаганди на так званому «науковому рівні», тоталітарній владі вдалося провести низку масованих антирелігійних кампаній, наслідком яких стало нібито справедливе ув'язнення провідних пресвітерів, закриття і знищення тисячі релігійних громад ЄХБ в УРСР; по-четверте, атеїстична пропаганда, хоча й проводилася масовано, але насамперед націлювалася на дітей та молодь, з метою відвернути їх від релігії та спрямувати на побудову нового комуністичного суспільства, хоча засоби для такої «великої мети» використовувалися надзвичайно агресивні та руйнівні.

¹ Иванов И.О. научно-атеистической пропаганде среди сектантов. – М., 1948. – 43 с; Куроедов В., Кольцов Н. Религия и закон. – М., 1970. – 65 с; Клибанов О. Религиозное сектантство в прошлом и настоящем. – М., 1973. – 153 с.

² Савинский С. Н. История русско-украинского баптизма. Учебное пособие. Одесская богословская семинария, «Богомыслие». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: [1995, DjVu, RUS]; Коцур В. П., Висовень О. І. В ім'я свободи совісті (до питання боротьби радянської тоталітарної систем із релігійним дисидентством). – Переяслав-Хмельницький, 2013. – 227 с; Шкаровский М. Сталинская религиозная политика и Русская Православная Церковь в 1943–1953 годах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://krotov.info/history/20/1940/shkar_01.htm

³ Тоталитаризм. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

⁴ Там само.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВОУ). – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 12. – Арк. 19.

⁶ Там само. – Арк. 31.

⁷ Яремчук С. Православна Церква на Буковині в радянську добу (державно-церковні взаємини). – Чернівці, 2004. – С. 86.

⁸ Союз воинствующих безбожников. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://ru.wikipedia.org/wiki/Союз_воинствующих_безбожников/media/File:Bezbozhnik_u_stanka_15-1929.jpg

⁹ Там само.

¹⁰ ЦДАВОУ. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 27. – Арк. 5.

¹¹ Калакура Я. Подвижники розумного, доброго, вічного. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=456>

¹² Там само.

¹³ Там само.

¹⁴ Атеїстична держава. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk.wikipedia.org/wiki/>

¹⁵ Яремчук С. Вказ. праця. – С. 87.

¹⁶ Там само. – С. 87–88.

¹⁷ Савинский С. Н. Вказ. праця. – С. 104–105.

¹⁸ Винс Г. П. Тропою верности. – 2 изд., перераб и доп. – СПб., 1997. – С. 173.

¹⁹ Там само. – С. 173.

²⁰ Савинский С. Н. Вказ. праця. – С. 121.

²¹ ЦДАВОУ. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 47. – Арк. 18–25.

²² Савинский С. Н. Вказ. праця. – С. 121.

²³ ЦДАВОУ. – Ф. 4648. – Оп. 2. – Спр. 47. – Арк. 105.

²⁴ Винс Г. П. Вказ. праця. – С. 175.

В статье доказано, что «веротерпимая» политика Сталина у сфере религии в указанный период имела двойные стандарты, поскольку опиралась на ряд скрытых механизмов, которые были направлены на дискредитацию и уничтожение христианских ценностей и их носителей – религиозных общин ЕХБ, средствами идеологической пропаганды: научные общества и их печатные органы, учебные заведения, образовательные организации, атеистические кампании и тому подобное.

Ключевые слова: атеистическая пропаганда, евангельские христиане баптисты, пресвитеры, И. Сталин, Совет по вопросам религиозных культов, Всесоюзное общество «Знание», ВРЕХБ (Всесоюзный Совет Евангельских Христиан-Баптистов).

It is proved that the «tolerant» policy of Stalin in the sphere of religion in this period had a double standard, since it is based on a number of hidden mechanisms that aim at discrediting and destruction of Christian values and their bearers of religious communities Baptist, through the ideological propaganda: scientific societies and their print media, educational institutions, educational organizations, atheist campaign, and the like.

Keywords: atheist propaganda, Evangelical Christians Baptists, elders, Stalin, the Council on Religious Cults, All-Union Society «Knowledge», VREHB (All-Union Council of Evangelical Christians-Baptists).